

**ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
АГРАРНИМ СЕКТОРОМ ЕКОНОМІКИ БОЛГАРІЇ
В УМОВАХ УПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ**

М. Д. Георгієва

(Національний транспортний університет, м. Київ)

У розвинених країнах ЄС ефективність виробництва забезпечується створенням належного рівня конкурентоспроможності галузей, які, будучи лідерами на ринках, могли стимулювати інших учасників до підвищення якості стандартів, зваженості цінової політики та ефективності маркетингової діяльності. У Болгарії дана проблема займає одне з найбільш важливих місць, оскільки великий промислово-продовольчий потенціал використовувався здебільшого екстенсивно, причиною чому було неефективне державне управління, що призвело до падіння конкурентоспроможності болгарських галузей економіки, зокрема агропромислової галузі.

Ключові слова: аграрний сектор, товаровиробництво, Болгарія, експорт, державна політика, історія, сільське господарство.

M. D. Georgieva. Peculiarities of public government agricultural sector of the economy of Bulgaria in conditions of implementation of European standards

In developed European countries, the efficiency of production is ensured by the creation of an appropriate level of competitiveness of the industries, which, as market leaders, could stimulate other participants to improve the quality of standards, price policy mitigation and the effectiveness of marketing activities. In Bulgaria, this problem is one of the most important places, as the large industrial and food potential was used extensively, the reason for which was ineffective government, which led to the decline of the competitiveness of the Bulgarian economy, in particular the agro-industrial sector.

In the plane of modern history, two areas of research - social history and agrarian history have gained particular popularity. Therefore, it is not surprising that the current transformational processes taking place in the agrarian sector of the Bulgarian economy stimulate an increase in the interest of scholars in the problems associated with farming in the Bulgarian lands. And this interest is legitimate, because Bulgaria's agriculture accounts for a quarter of the total European agricultural commodity production. Without a detailed study of the peculiarities of the agrarian reforms of the Bulgarian village in the conditions of European integration, it is impossible to reproduce the objective picture of society, to obtain true scientific information and to acquire historical experience suitable for use in the modern period.

In the plane of modern history, two areas of research – social history and agrarian history have gained particular popularity. Therefore, it is not surprising that the current transformational processes taking place in the agrarian sector of the Bulgarian economy stimulate an increase in the interest of scholars in the problems associated with farming in the Bulgarian lands. And this interest is legitimate, because Bulgaria's agriculture accounts for a quarter of the total European agricultural commodity production. Without a detailed study of the peculiarities of the agrarian reforms of the Bulgarian village in the conditions of European integration, it is impossible to reproduce the objective picture of society, to obtain true scientific information and to acquire historical experience suitable for use in the modern period.

Key words: agrarian sector, commodity production, Bulgaria, export, state policy, history, agriculture.

© М. Д. Георгієва, 2018

Постановка проблеми. У сучасній історіографії особливого інтересу набули дві області досліджень: соціальна історія та аграрна історія. Тому не дивно, що нинішні трансформаційні процеси, що відбуваються в аграрному секторі болгарської економіки, стимулюють збільшення інтересу вчених до проблем сільського господарства болгарських земель. І цей інтерес є правомірним, оскільки на сільське господарство Болгарії припадає чверть усього європейського сільськогосподарського виробництва. Без детального вивчення особливостей аграрних реформ болгарського села в умовах європейської інтеграції неможливо відтворити об'єктивну картину суспільства, отримати справжню наукову інформацію та набути історичного досвіду, придатного для використання в сучасній період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця проблема насправді є новою в галузі вивчення болгарської історичної науки, і розпочалося її вивчення нещодавно. Зокрема, це лише частково охоплювалося науковими працями С. Малоземового, пов'язаними з функціонуванням великих сільськогосподарських господарств та негативним впливом трансформаційних процесів на сільську місцевість, оскільки вони гальмують розвиток сільськогосподарського способу життя¹. Є ще багато робіт болгарських дослідників, присвячених діяльності сільськогосподарських господарств. Серед них можна виділити наукові праці Е. Калінової, І. Баєвої та Г. Йовчевої². Крім того, в аналітичних оглядах різних Інтернет-ресурсів публікується значна інформація про стан та тенденції розвитку окремих сільськогосподарських господарств Болгарії.

Отже, **мета статті** – дослідити особливості державної політики в аграрній сфері економіки Болгарії та її трансформації в умовах євроінтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Низка галузей економіки Болгарії (металургія, сільське господарство, легка та харчова промисловість та деякі інші), які відігравали в ній пріоритетну роль, недостатньо вписувалися у пріоритети розвитку єдиного ринку ЄС, що зумовило його дестабілізацію в умовах входження Болгарії в європейські структури. Рівень міжнародної конкурентоспроможності основної маси болгарських підприємств настільки відстав від рівня ЄС, що прийняття єдиних правил конкуренції ЄС викликав у Болгарії їх кризу. Одночасно внаслідок розширення СОТ за рахунок Болгарії для аграріїв, з одного боку, відкривали додаткові можливості доступу до зовнішніх ринків; відбувалося стимулювання технологічного оновлення та переозброєння болгарського аграрного товаровиробництва відповідно до світових стандартів унаслідок збільшення іноземних інвестицій в АПК; збільшувалася передбачуваність, прозорість та послідовність економічної політики уряду у сфері сільського господарства, що зменшувало ризики ведення агробізнесу та стимулювало інвестиційну діяльність у секторі; розширення сприяло прискоренню структурних реформ в аграрному секторі; мало місце скорочення 23 транспортних та інших витрат на ведення бізнесу сільськогосподарських виробників (гарантований

¹ Малоземов С. Аграрний кризи в Болгарии конца XX в. И попытки его преодоления: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук. Саранск, 2002. С.17.

² Баева И., Калинова Е. Социализмът в огледалото на прехода. «Изток-Запад». София: БАН, 2011. 438 с.; Йовчева Г. Стопанска история на България. Документи и казуси. Ямбол: Светлина, 2007. 408 с.

вільний транзит через територію країн – членів СОТ, зменшення ризиків тощо), що, врешті-решт, сприяло підвищенню конкурентноздатності болгарських сільськогосподарських товарів. З іншого боку, серед негативних наслідків для аграрного сектору від набуття Болгарією членства в СОТ, як відмічає дослідник М. Груєв³, слід відзначити той факт, що зменшення рівня граничних тарифів ввізного мита могло призвести до тиску імпорту на ті галузі АПК, які не мали переваг щодо рівня собівартості, а також на ті, що отримували значну державну підтримку (виробництво м'яса птиці і свинини), і, як результат, можливе звуження внутрішнього ринку збуту для цих товаровиробників⁴. Окрім цього, надзвичайно важливою проблемою виступала рівновага еквівалентності у процесі агро-виробництва, яка впливала на конкурентоздатність галузі.

Аграрна спрямованість болгарського експорту свідчила про те, що болгарські сільськогосподарські товаровиробники мали обмежені можливості щодо закупівлі сучасного обладнання та устаткування внаслідок низької платоспроможності й технологічної відсталості.

Сільськогосподарські підприємства Болгарії спеціалізувалися переважно на виробництві та експорті рентабельних технічних культур, таких як соняшник та ріпак, без дотримання науково обґрунтованої сівозміни, порушуючи при цьому культуру землеробства. У зв'язку із цим слід запровадити адміністративну та матеріальну відповідальність сільськогосподарських виробників за хижацьку експлуатацію землі, яка була всенародним багатством. Не знаходячи попиту на внутрішньому агропродовольчому ринку, сировина направлялася до індустріально розвинутих країн для виготовлення з неї товарів промислового і споживчого призначення. Перероблена продукція надходила на ринки Болгарії, витісняючи вітчизняних виробників та посилюючи проблему безробіття на болгарському ринку праці⁵. У цьому процесі конкурентоздатність болгарського аграрного сектору падала через технологічну відсталість галузі, з одного боку, а з іншого – низький рівень інтегрованості агровиробничих і торгівельних структур.

Об'єднавчі процеси, що відбувалися в аграрній галузі, могли бути викликані різними причинами, зокрема: соціально-економічні і фінансові проблеми, що охопили світ, свідчили про необхідність фінансової підтримки аграрних підприємств і створення великих формувань, які давали більший економічний ефект, ніж невеликі суб'єкти господарювання; необхідність укріплення матеріально-технічної бази агропромислового сектору, що потребувало великих інвестицій у зв'язку з нестачею фінансових ресурсів на діючих сільськогосподарських підприємствах; досвід великих підприємств, світових лідерів в аграрній сфері, в країнах, які досягли високих результатів у цій галузі; непристосованість сільськогосподарських підприємств до ринків збуту продукції та інших форм підприємницької діяльності тощо⁶.

³ НРБ от началото до края / И. Знеполски, Д. Вачков, М. Иванов, М. Груев, М. Методиев. София: Институт за изследване на близкото минало, 2011. С. 291.

⁴ Стопанска история на България / [ред. И. Тютюнджиев]. София: Ровита, 2011. С. 128.

⁵ Теория и практика на кооперацията: Основни начала / И. Палазов. София: Филвест, 2005. С. 124.

⁶ Теория и практика на кооперацията: Основни начала / И. Палазов. София: Филвест, 2005. С. 126.

Характерною тенденцією, що склалася за останні роки в умовах невизначеності подальшого розвитку особистих селянських господарств, було виникнення особливо великих господарських структур холдингового типу. За даними вчених-істориків, їх діяльність у західному регіоні охоплювало більше третини, а в південних, окремих східних і центральних областях – понад 60% земель⁷.

Як констатує І. Баєва, основні переваги таких формувань полягають у: залученні інвестицій для розвитку сільського господарства; використанні кваліфікованих фахівців; формуванні великих товарних партій однорідної продукції, виведенні їх на віддалені, в тому числі зарубіжні ринки, обминаючи місцеві монополійні посередницькі організації; зниженні за рахунок ефекту масштабу собівартості продукції⁸.

Виникнення і розвиток таких структур дозволяв використовувати можливість, що створювалося лібералізацією міжнародної торгівлі в результаті світової та європейської інтеграції Болгарії. Разом із тим, з урахуванням віддалених перспектив такого розвитку, більш вагомими були контраргументи. Використовуючи земельні угіддя площею 10-40 тис. га, такі організації виробляли обмежену за асортиментом, орієнтовану на експорт продукцію: зерно, овочеві та плодові культури. У поєднанні з проблемами працевлаштування в містах вивільнення із сільського господарства трудових ресурсів посилювали соціальні проблеми. З виробництва витіснялися невідповідні для великого бізнесу види продукції, що посилювало залежність болгарського села від їх імпорту. Такий високий рівень концентрації виробництва не відмічався навіть у країнах, де ринкові відносини розвивалися уже тривалий час. Тому реформування земельного законодавства, відмову від мораторію на продаж земельних угідь сільськогосподарського призначення слід поєднувати з регламентацією торговельних операцій шляхом обмеження максимальних та мінімальних площ земельних угідь. Державне регулювання земельних відносин повинно було консолідувати надмірно роздрібні земельні ділянки і не допускати особливо великих розмірів землеволодінь⁹.

Центральним важелем державного регулювання економіки було ціноутворення. Сформоване в результаті ринкового котирування, позбавлене суб'єктивного впливу, воно здійснювало оптимальний розподіл ресурсів між окремими сферами. Однак таке явище характерне для конкурентних ринків в умовах сформованої ринкової інфраструктури. Поєднання конкурентного середовища в сільському господарстві з його монополійним оточенням створювало передумови для монополійного диктування цін. Колишня державна монополія на ціноутворення перетворювалося на гіршу монополію окремих структур. У таких умовах неможливо відмовитись від державного впливу на ціноутворення¹⁰. Політика цінового паритету була ядром аграрної політики у США, починаючи із часів глибокої депресії у 30-х роках минулого століття. В умо-

⁷ Йовчева Г. Стопанска история на България. Документи и казуси. Ямбол: Светлина, 2007. С. 173.

⁸ Стопанска история на България / И. Тютюнджиев. София: Ровита, 2011. С. 93.

⁹ Неделков О. Българската народна банка и нейната роля в стопанското развитие на България (1879–2009). София: БНБ, 2009. С. 111.

¹⁰ Стопанска история на България / И. Тютюнджиев. София: Ровита, 2011. С. 179.

вах цінового диспаритету в Болгарії, як наголошує І. Баєва, всі інші способи державної підтримки сільського господарства не можуть бути ефективними. Дотації і субсидії через ціни вимивалися в суміжні із сільським господарством галузі¹¹.

Програми допомоги фермерам не змогли усунути причину фермерської проблеми. Державна політика щодо сільського господарства пристосована для того, щоб лікувати симптоми, а не причини. Ще однією вагомою причиною фермерської проблеми був неправильний розподіл ресурсів між сільським господарством та рештою галузей. Історично проблема виникла через велику кількість фермерів¹².

Причиною цього була розбіжність між приватними і державними інтересами, а також між приватними інтересами різних груп населення, яка в соціально розширеному суспільстві лише поглиблюється. Тому ми не схилиємося до думки тих дослідників, які вважають, що стратегія сприяла консолідації інтересів, – вона скоріше дозволяла узгодити дії стосовно досягнення певної цілі. Але при тому, що відносно цілей розвитку аграрного ринку (конкурентноспроможність, ефективність, стабільність, продовольча безпека) не виникало суттєвих суперечок, постійно точилася полеміка щодо концепції, покладеної в основу діяльності, спрямованої на досягнення цих цілей. Мова йде про концепцію державної підтримки аграрного сектора економіки. Загалом, світова аграрна політика була зорієнтована на зменшення обсягів бюджетного фінансування аграрних підприємств, але деіндустріалізація болгарського сільського господарства, незадовільний фінансовий стан підприємств галузі і висока соціальна значущість продовольчого забезпечення була підставою для висновку про необхідність не лише збереження розмірів бюджетного фінансування, а й його збільшення. У цьому зв'язку варто зазначити, що обсяг фінансування сільськогосподарських товаровиробників у Болгарії набагато менший, ніж у розвинених країнах світу, що також було аргументом на користь болгарської державної підтримки¹³.

Отже, оптимальним напрямом підвищення ефективності державного управління аграрним сектором Болгарії слід вважати створення конкурентних основ розвитку сектору в умовах функціонування аграрних відносин ЄС, коли інтеграція до стандартів і правил ЄС зумовили природну конкуренцію, модернізацію та оптимальне управління.

Інтеграційні процеси болгарського аграрного сектору базувалися, в першу чергу, на інтеграційних основах відносин із ЄС. Двосторонні відносини Болгарії з Європейським Союзом ґрунтувалися на положеннях Угоди про партнерство та співробітництво (УПС), що була підписана 1991 р. і набрала чинності 1994 р.¹⁴.

Інтеграційні аграрні формування мали значні переваги та потенціал для подальшого розвитку в Болгарії, для забезпечення зростання конкурентоспроможності бол-

¹¹ Баєва І., Калинова Е. Соціалізмът в огледалото на прехода. «Изток-Запад». Софія: БАН, 2011. С. 104.

¹² История Болгарии / науч. ред. Н.Р. Овсяный. Москва: Монолит, 2002. С. 217.

¹³ Марчева И. Съветският модел в българската икономика. Основни проблеми, идеи и перспективи на изследване. Исторически преглед. 1996. № 3. С. 64–82.

¹⁴ Йовчева Г. Стопанска история на България. Документи и казуси. Ямбол: Светлина, 2007. С. 133.

гарського аграрно-промислового виробництва у світі. В першу чергу це стосувалося великих аграрних холдингів як найперспективнішої та ефективнішої форми господарювання в аграрному секторі економіки Болгарії. Їх діяльність відповідає сучасним вимогам організації, управління аграрним бізнесом і світовим глобалізаційним процесам. В умовах глобалізації світової економіки визначені детермінанти функціонування інтеграційних аграрних формувань у Болгарії були досить ситуативними відповідно до існуючих викликів та загроз глобального світу. Державна аграрна політика в умовах глобалізації світового продовольчого ринку мала бути збалансованою, передбачуваною, враховувати інтереси великого, середнього і малого аграрного бізнесу в Болгарії та забезпечувати здорову конкуренцію. В умовах глобалізації світової економіки визначені детермінанти функціонування інтеграційних аграрних формувань у Болгарії були досить ситуативними відповідно до існуючих викликів та загроз глобального світу, які були мінливими та важкопередбачуваними.

Пристосування до нових стандартів і правил торгівлі, що неодмінно пов'язано з поглибленням відносин із ЄС у рамках зони вільної торгівлі, потребуватиме від українських сільськогосподарських виробників збільшення витрат у короткостроковій перспективі. Однак у довгостроковій перспективі це сприятиме підвищенню конкурентоспроможності національної агропродовольчої продукції і, як наслідок, закріпленню своїх позицій на внутрішньому ринку та збільшенню експорту на світові продовольчі ринки. Крім того, болгарські споживачі мали доступ до більш якісних і дешевих продовольчих товарів. Здійснення реформ, які були наслідком укладання угоди про вільну торгівлю з ЄС, посилили довіру іноземних компаній до болгарської економіки, що могло посприяти припливу іноземних інвестицій в Болгарію, в тому числі і в її агропромисловий комплекс¹⁵.

Фактичні реалії болгарських поглядів на місце експорту та імпорту товарів багато в чому були недосконалими, економічно невваженими. За їх допомогою до останнього часу не вдавалося забезпечити бажаних сподівань щодо подолання кризи в зовнішньоекономічній діяльності галузей АПК, яка не виправдано затягнулася. Загальними ознаками кризи стали: різке розбалансування між експортом й імпортом, деформація структури експорту й імпорту; стрімке падіння обсягів експорту товарів; формування структури експорту під впливом стихійних процесів; обмежена відтворювальна можливість експорту та структурний стан імпорту; порушення антимонопольного законодавства; недобросовісна конкуренція.

Саме тому зовнішньоекономічна діяльність підприємств АПК практично не інтегрована у світові процеси, а болгарські аграрні товаровиробники втрачали зовнішній ринок¹⁶.

¹⁵ Модерна България: Сб. исторически изследвания в чест на 65 – годишните на проф. д-р Величко Георгиев и акад. Илчо Димитров / С. Трифонов, И. Баева. София: Унив. изд. «Св. Климент Охридски», 1999. С. 155.

¹⁶ НРБ от началото до края / И. Знеполски, Д. Вачков, М. Иванов, М. Груев, М. Методиев. София: Институт за изследване на близкото минало, 2011. С. 206.

Для оптимального функціонування агропромислового комплексу та підвищення його конкурентоспроможності в умовах реалізації нової аграрної політики на ринкових засадах особливе значення мала розбудова інфраструктури із залученням іноземних інвестицій, великих приватних капіталовкладень. Для створення сучасного конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва в Болгарії суттєве значення мало формування інноваційної культури в країні, механізму втілення на практиці. Осередком її формування в агропромисловому комплексі Болгарії могли б стати сільськогосподарські технополіси, створені принаймні по одному в кожному з регіонів Болгарії. Вони дозволили децентралізувати аграрний науково-технічний потенціал, стали регіональними осередками технологічного розвитку, які об'єднали в науково-виробничий моноліт аграрні заклади освіти різних рівнів, науково-дослідні інститути і станції, підприємства різних форм власності з виробництва та переробки сільськогосподарської продукції і сировини.

У цьому контексті необхідно констатувати, що Болгарія потребувала розробки індивідуальної моделі державного регулювання конкуренції в аграрному секторі економіки, яка буде враховувати досвід інших європейських країн та максимально відповідати національним ментально-культурним цінностям країни. Болгарська модель державного регулювання конкуренції в аграрному секторі економіки, спрямована на розвиток конкурентного середовища в галузі, являла собою комплекс усіх наведених вище методів. Правильне поєднання методів забезпечило функціонування розробленої моделі¹⁷.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Виклики, ризики та загрози, що пов'язані з глобалізацією, потребували нової державної економічної політики, що враховувала внутрішні потреби суб'єктів аграрного бізнесу, трансформації, тенденції світового продовольчого ринку та інтегри його гравців. Зараз у світі, з точки зору глобалізації світового продовольчого ринку, можна виділити дві групи лідерів: перша група – країни, в яких розвиток національної економіки забезпечувався успішним функціонуванням агропромислового комплексу та іншими галузями (Росія, Бразилія). До другої групи належала Болгарія, Аргентина, Казахстан, тобто країни, в яких визначався значний потенціал агропродовольчого сектору економіки в розвитку національних економік. Болгарія залишалася перспективним гравцем на світовому аграрному ринку.

Саме тому запровадження аграрної європейської системи в Болгарії – необхідна умова забезпечення конкурентоспроможності болгарського аграрного сектора на європейському ринку. Однак система державної підтримки та регулювання сільськогосподарства в Болгарії надто деформована і відставала від цивілізаційного розвитку та від європейських стандартів. Таким чином, інтеграційні процеси виступають каталізатором конкурентного розвитку аграрного сектору, що, безумовно, було

¹⁷ Пенчев П. Аграрната реформа на БЗНС и развитието на капитализма в селското стопанство при управлението на първия кабинет на Демократическия уговор. *Земеделското движение в България – история, развитие, личности*. 2005. № 1. С. 117.

позитивним стимулом для розвитку галузі в цілому. У цьому контексті важливим фактором виступали європейські стандарти щодо експорту аграрної продукції та системи забезпечення безпеки харчування, які змушували підвищувати якість продукції, тим самим стимулюючи технологічний розвиток аграрного сектору в цілому. Державне управління в цьому контексті повинно випрацювати ефективні механізми забезпечення технологічного розвитку аграрного сектору, що надасть конкурентоспроможності болгарській аграрній продукції. Саме тому дослідження механізмів державного управління є важливим напрямом формування ефективної державної політики розвитку аграрного сектору.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баева И., Калинова Е. Социализмът в огледалото на прехода. «Исток-Запад». София: БАН, 2011. 438 с.
2. История Болгарии / науч. ред. Н.Р. Овсяный. Москва: Монолит, 2002. 337 с.
3. Йовчева Г. Стопанска история на България. Документи и казуси. Ямбол: Светлина, 2007. 408 с.
4. Малоземов С. Аграрный кризи в Болгарии конца XX в. И попытки его преодоления: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук. Саранск, 2002. 23 с.
5. Марчева И. Съветският модел в българската икономика. Основни проблеми, идеи и перспективи на изследване. *Исторически преглед*. 1996. № 3. С. 64–82.
6. Модерна България: Сб. исторически изследвания в чест на 65 – годишните на проф. д-р Величко Георгиев и акад. Илчо Димитров / С. Трифонов, И. Баева. София: Унив. изд. «Св. Климент Охридски», 1999. 396 с.
7. Недялков О. Българската народна банка и нейната роля в стопанското развитие на България (1879–2009). София: БНБ, 2009. 124 с.
8. НРБ от началото до края / И. Знеполски, Д. Вачков, М. Иванов, М. Груев, М. Методиев. София: Институт за изследване на близкото минало, 2011. 480 с.
9. Пенчев П. Аграрната реформа на БЗНС и развитието на капитализма в селското стопанство при управлението на първия кабинет на Демократическия уговор. *Земеделското движение в България – история, развитие, личности*. 2005. № 1. С. 311.
10. Стопанска история на България / И. Тютюнджиев. София: Ровита, 2011. 204 с.
11. Теория и практика на кооперацията: Основни начала / И. Палазов. София: Филвест, 2005. 400 с.